

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

Per II 379 / I

LETNIK I
1948
LJUBLJANA

GOREČEMU MNOŽITELJU
NAŠE VELIKE SLAVISTIČNE DEDIŠČINE
IN BLAGEMU UČITELJU

AKADEMIKU

DR. RAJKU NAHTIGALU

SVOJEMU PRVEMU PREDSEDNIKU
IN ČASTNEMU ČLANU

ZA

SEDEMDESETLETNICO

SLAVISTIČNO DRUŠTVO

V LJUBLJANI

Lus. 1196/1

1880-1881
B. Jalen

Prof. R. V. ...

Rajko Nahtigal

NEKAJ PRIPOMB K PRETRESU HRABRO-
VEGA SPISA O AZBUKI KONSTANTINA
CIRILA

I

Čuditi se je, kako je mogla do novejšega časa trajati in morda še traja needinost v odgovoru na vprašanje, katero azbučno pismo, glagolsko ali t. zv. cirilsko ali celo obojno je imel črnorizec Hraber v mislih, ko je pisal svoj obrambni spis slovanskega pisma. V. Jagić se še v drugi izdaji Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (1913, str. 128 -130) ni mogel odločiti in je bil mnenja, da se spis lahko nanaša na eno ali drugo. J. Vajs, Rukovět' hlaholské paleografie (1932, str. 8), navaja različna mnenja, a se ne upušča v njihov pretres, temveč le opozarja, da bo iz nadaljnjega razvidno, na katero azbuko je Hraber mislil, kar mu je seveda glagolska. Vendar je Vajsovo razpravljanje naredilo na St. M. Kuljbakina vtis (prim. v oceni Vajsove knjige, Slavia 1934—35, XIII 478), da se je Vajs izognil rešitvi nekih obstoječih težav, o katerih govori. Zato obeta razpravo o tem na drugem mestu. Ta je izšla pod naslovom „Beleške o Hrabrovoj apologiji“ v „Glasu“ beograjske akademije znanosti (1935, CLXVIII, drugi razred 86), kjer v 7. poglavju (str. 54) smatra za „centralno vprašanje apologije“, katero azbuko je imel Hraber na umu, glagolsko ali cirilsko, ki ga rešuje seveda tudi v prid glagolice. Ta študija pa je dala zopet Vajsu povod, da je v Byzantinoslavica 1937/8, VII 158 sl. objavil spis „Chrabrova apologie O písmenech a grafika“, v kateri je problem prvotnega teksta Hrabrovega spisa z neko že deloma od P. Lavrova, Kirilo ta Metodij v davjno-slovjanskemu pišmenstvu (1928, str. 143), izrečeno trditvijo o delitvi azbučnih znakov na 24 grškim podobnih in 14 slovanskih znova zapletel in ne zadovoljivo pojasnil. Da pa morem o tem govoriti, je potrebno, da podam najprej nekaj splošnih opazk o tekstu Hrabrovega spisa in ohranjenih rokopisih.

V vseh rokopisih, ki jih je važnejših, ne vštévši poznejših predelav, osem, se v začetku pripoveduje, kako so se Slovani (Slovéne) po sprejetju krščanstva pred ustvaritvijo lastnega pisma mnoga leta trudili pisati svoj jezik z rimskimi in grškimi črkami „bez ustrojenja“. To njihovo pismo, sestojéče iz 38 znakov, jim je ustvaril

Konstantin filozof, imenovan Ciril, kar se v teku spisa ponavlja, in sicer ime na petih, število pa na treh mestih, a to Konstantinovo pismo Hraber ravno brani. Ako se priznava, da je Konstantin ustvaril glagolsko azbuko, in to je dandanes (ne oziraje se na neznanstvene objave nekih psevdohrvatskih nestrokovnjakov-ignorantov, ki se jih ne izplača podrobneje navajati¹) pač že znanstveno splošno priznано, potem vendar Hraber sam dovolj jasno pove, o kateri azbuki govori. Poleg tega je v najbolj arhaičnem rokopisu moskovske duhovne akademije več očitnih sledov prepisa iz glagolske predloge², zopet jasen dokaz, da ni bila le predloga, temveč da je bil že original spisa sam napisan glagolski; kajti predpostavljati prepis iz cirilskega originala, da o takem dalje niti ne govorim ne, v glagolico in iz te zopet v cirilico, je po našem slovanskofilološkem znanju odnosov glagolskih in cirilskih rokopisov naravnost nemogoče.

Rokopise Hrabrovega spisa je mogoče, kakor je opozoril Kuljakin, deliti na dve skupini. K prvi bolj arhaični pripadajo rusko-cerkvenoslavski moskovske duhovne akademije XV. stol. — Mosk. — (izd. Jagić, Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ в Изслѣдованія по русскому языку 1885—1895, I 300 sl.³), bolgarski atoškega samostana Hilandarja XVI. stol. — Hil.¹ — (izd. J. Ivanov, Български старины изъ Македония, 2. izdaja 1931, str. 442 sl.), bolgarskosrbski savinski dalmatinskega samostana sv. Save XV. stol. — Sav. — (izd. I. I. Sreznevskij v Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1848, ч. 59, отд. II, str. 32 sl.) ter ruski vratislavske (po ruskem izražanju breslavske) gimnazije pri cerkvi sv. Magdalene XVI. stol. — Vrat. — (izd. O.

¹ Ena veže postanek glagolice s hijeronimsko tradicijo (prim. J. Vajs v „Sborniku“ na čast sedemdesetletnice L. Miletiča 1933, str. 21—25), druga z gotskim pismom (prim. id. v Byzantinoslavica 1939—46, VIII 146 sl.) i. dr.

² Tako stoji zbog mehaničnega prepisa črk, označujočih števila, na glagolski način ѳи (boljša transkripcija bi bila ѳи) za 14 nam. аи, в за 3 nam. г in ѳ за 6 nam. s cirilske označbe navedenih števil. V naštevanju grškim „podobnih“ pismenk, to je grškega dela azbuke, manjkajo v skladu z glagolsko azbuko а, ѳ, ѱ, sledita pa po ω označbi črk ѳѳ in ѳѳѳ, od katerih zavzema prva kot označba glagolskega znaka ѳѳ, izražajočega grški interdentalni spirant θ, pravilno mesto po ω, druga pa ustreza glagolski dubleti za h s pajku podobno obliko, o čemer prim. moja v znanosti sprejeto razlago v razpravi „Doneski k vprašanju o postanku glagolice“. 1. Črka „pe“ in „5. hlf“ (Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede 1923, I 135, 172). Dalje se nahaja dvakrat znak ѳ, na drugem mestu kot svojevrstna transkripcija glagolskega znaka аѳ za grški palatalni glas ѳ', o čemer bom bolje pozneje v zvezi z Vajsovo novo trditvijo podal pojasnilo. Končno kaže v začetku spisa v vseh rokopisih besedni primer ѳѳѳ „jed“ za ѳ s svojo cirilsko grafiko na transkripcijo glagolskega znaka а. V tej zvezi pa je tudi azbučno ime za afrikato dz v rokopisu moskovske duhovne akademije ѕѳѳѳ (v poznejšem naštevanju slovanskih glasov stoji znak ѕѳѳ), v bolgarskem rokopisu iz l. 1348 ѕѳѳѳ i. dr. pod. edino pravilno vezati z glagolico.

³ Od izdaj so navedene le glavne.

Bodjanskij v istem Журналъ 1843, ч. 38, отд. II, str. 147 sl.), k drug ra bolgarski leningrajske Publichne biblioteke v srednejbolgarskem zborniku iz l. 1348, ki ga je za carja Ivana Aleksandra prepisal pop Lavrentij — Lavr. — (izd. prvič od K. Kalajdoviča, Иоаннъ, эксархъ болгарскій 1824, tu uporabljen po izdaji V. Jagića o. c. Разсужденія str. 297 sl.), srbski, prepisan iz bolgarskega, atoškega zografskega samostana XV.—XVI. stol. — Zogr. — (izd. od J. Ivanova v prvi izdaji gori navedenega dela Български старини str. 77 sl.), srbski (iz bolgarskega) atoškega samostana Hilandarja XV.—XVI. stol. — Hil.² — (izd. od J. Ivanova ravnotam str. 76 sl.) ter bolgarsko-moldavski kijevske duhovne akademije XVI. stol. — Kij. — (prim. S. G. Vilinskij, Сказаніе черноризца Храбра о письменахъ славянскихъ в Лѣтописъ Ист.-фил. Общества при Имп. Новоросс. Университетѣ 1901, IX 109 sl.). Za reprezentante obeh skupin se lahko smatra za prvo Mosk. in Hil.¹, za drugo Lavr. Datirana starost 1348 rokopisa je zapeljevala, da so stavljali ta na čelo vseh ali ga uporabljali kot podlago teksta, tako Jagić o. c., Vilinskij o. c., P. A. Lavrov, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности (1930, 162 sl.), V. Vondrák, Církevněslovanská chrestomatie (1925, str. 136 sl.) i. dr. Da pa ima prva skupina, zlasti z reprezentantoma Mosk. in Hil.¹ bolj arhaično ohranjen tekst nego druga z reprezentantom Lavr. iz l. 1348, dokazujejo zmotne izpremembe in opustitve mest prvotnega teksta. Tako se grškemu viru ζῆται . τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύεται τὸ ἄλφα . τὸ γὰρ ἄλφειν ζῆταιν λέγεται κατὰ τὴν ἑλληνίδα διάλεκτον (Jagić o. c. str. 312) ustrezajoč bere Mosk. ици . алфа еw ици сѧ речеть (Hil. глет сѧ) греческыма азыкомъ proti zmotni izpremembi Lavr. вонши сѧ пам. во ици. Namesto Mosk., Hil.¹ родъ словѣнскъ стоји Lavr. родъ чловѣчь i. dr. pod. Na mestu v začetku Mosk., Hil.¹ нждаахъ сѧ писати je v Lavr. izpuščen nedoločnik писати. Važna pripomba ob koncu spisa Mosk., Hil.¹ сѧт еw ище живи, иже сѧтъ видѣли иѧ se nahaja le v teh dveh rokopisih, v vseh drugih pa je izpuščena, ker se je pri poznejših prepisih umevno zdela že brez smisla. V tej zvezi pa zadobi tudi mesto s podrobnim naštevanjem azbučnih znakov v vseh rokopisih prve skupine Mosk., Hil.¹, Vrat. in Sav., ki ga v rokopisih druge skupine Lavr. i. dr. ni, svojo posebno osvetljavo, da se že na podlagi rečenega more trditi, da je tudi to mesto pripadalo prvotnemu tekstu, da pa se je pri nekih poznejših prepisih opuščalo, kar je tudi lahko umeti: saj se je tedanji poznejši cirilsko-azbučni sestav že zelo razlikoval od glagolsko-azbučnega sestava v originalu. Zato se je naštevanje tudi v rokopisih, kakor Hil.¹, Vrat. in Sav. skušalo spraviti v sklad s poznejšo cirilico, še ože zvezano z grškim alfabetom, to je vključenjem znakov θ, ξ, ψ, razen tega pa tudi prvotni azbuki ne pripadajoče slovanske ligature щ, česar vsega v rokopisu Mosk. ni. Za starost mesta z naštevanjem azbučnih znakov govori tudi izpisano starinsko številčno izraževanje Hil.¹, Vrat. четыри междѧ десѧтъма за 24.

P. Lavrov je v malorusko izdanem delu o Cirilu in Metodu str. 143 izrekel mnenje, da je imenovano naštevanje črk, ki ga v Lavr. ni,

uvedeno v rokopise, ko je gospodovala cirilica. Temu pa se, kakor je že bilo pokazano, protivi Mosk. s sledovi glagolske predloge. Po drugi poti je prišel J. Vajs do s polnim prepričanjem izpovedovanega zaključka, da je mesto z naštevanjem znakov poznejši dodatek in da se opira le na cirilico. Kategorično mu to odloča uporaba besede *подобна* v začetku naštevanja Mosk. i. dr.⁴ *отъ снхъ* (t. j. *писменъ словѣньскъ снхъ . ка.* (четыре между десатьма) *подобна гръцьскомъ писменъмъ*, češ da je to mogoče razumeti le v „grafičnem“, ne pa glasovnem pogledu, kakor se je to navadno pojmovalo (n. pr. V. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, druga izdaja 1912, str. 58 i. dr.). Vajs tu prepričano izjavlja: „Považuj ti tento důkaz za nezvratitelný, protože se opírá o skutečnost“ (*Byzantinoslavica* VII 162). Stvar je pa le navidezno taka. V splošnem sem se vprašanja starosti mesta z naštevanjem črk že gori dotaknil. „Skutečnost“ je pa le Vajsovo preozko in premehanično pojmovanje pomena besede *подобнѣ*. Ta pridevnik ima v stari in poznejši cerkveni slovanščini lahko zelo različen pomen in ne le „similis“, „po vnanjosti, obliki podoben“, kakor se je mogoče prepričati iz slovarjev, Mikošičevega in Sreznevskega. Ta n. pr. navaja primere s pomeni 1) *удобный, подходящий*, 2) *соотвѣтствующий, подобающий*, 3) *подобный, похожий*, 4) *близкий, родственникъ*, 5) *принадлежащий, относящийся*, 6) *достойный*, 7) *прекрасный, великолѣпный*. K temu naj navedem še primer iz že starocerkvenoslovanskega prevoda praksapostola Efež. V 1 po ohridskem kodeksu (in enako je v dr. rokopisih) *врати . вждѣте подобни богоу* za gr. *ἵνα ὁμοίωται τοῦ θεοῦ*, lat. *estote ergo imitatores Dei*, slov. (1929) *Posnemajte torej Boga*. V takem pomenu se nahaja *подобнѣ* še n. pr. v starocerkvenoslovanskem tekstu Glagolita Clozianus II 55. Z druge strani je umeti besedo *подобнѣ* tudi iz vsega konteksta Hrabrovega spisa samega. Pridevnik sam se nahaja v vseh rokopisih še na enem mestu. V začetku spisa navaja Hraber besede, katerih začetne glasove ni mogoče izraziti z grškimi črkami; ker pa za *ъ – ѣ – ѡ* tega ni bilo mogoče, doda „и ина *подобна симъ*“, kjer gre za sličnost nemožnosti izraževanja še drugih slovanskih glasov z grškimi znaki. Na drugem mestu je brati prislovno obliko. Ko omenja Hraber, da imajo Grki sicer 24 črk, da pa so k njim pridejali še 11 diftongov in tri številčne znake, in da se jih vseh tako nabere 38, pravi Hraber Mosk., Hil.¹ *тѣмъ же томоу* (Lavr. *по томоу*) *подобно и въ тѣхъ* (Lavr. *тѣждѣ*) *образъ сътвори* (Mosk. *тѣ*) *святѣхъ Куриаѣ . л . писменъ* (Hil.¹ *ле три десате*) *и осмъ* (Lavr. *. ли . писменъ*). Tu vendar ni *подобно* v pomenu grafične, oblikovne podobnosti, temveč le enakosti po številu. Hraber rabi pa v slični zvezi kakor pri naštevanju na treh mestih tudi glagol *подобити*, ki se takisto rabi v pomenu „posnemati“, „storiti podobno“, a na enem stoji še *съподобити*. Vsa ta mesta pa pojasnjujejo tudi, kako je umeti по-

⁴ Citate podajam od tu dalje, kjer ne gre za natančen podatek iz rokopisa, iz tiskarskih razlogov z razrešenjem abreviatur in v stari obliki.

добвнѣ pri naštevanju črk: Mosk., Hil.¹, Lavr. (Sv. Konstantin filozof, imenovan Ciril) сътвори имѣ (t. j. родоу словѣньскоу, Lavr. чловѣчюу!) три десѣте писменѣ и осемь . ова оубо по чиноу грѣчьскѣхъ писменѣхъ (t. j. po redu in veljavi grških črk, kar je obenem realni komentar za nadaljnje „подобна“) . ова же по словѣньскѣхъ рѣчи . отъ прѣваго же начѣнѣхъ по грѣчьскоу , они оубо алфа, а съ азъ . отъ аза начѣтѣхъ (Mosk. зачѣтѣхъ) оубо . и икоже они подобаше съ жидовьскому писменѣмъ сътвориша, тако и съ грѣчьскому (t. j. posnemajoč, podobno, slično, ne pa po obliki ali po azbučnem imenu enako) . жидове бо прѣвое (Mosk. едино) писма имѣтѣхъ алефъ . . . и грѣци подобаше съ (Lavr. подобаше съ) томуу алфа рѣша . и съ подобни съ речении сказанихъ жидовьска грѣчьскоу ѡзъыкоу . . . тѣмъ бо (Mosk. ни бо) подоба съ свѣтѣи Кирилъ сътвори прѣвое писма азъ, t. j. kakor gori: posnemajoč, na podoben način in seveda ne po obliki, saj Vajs sam vidi v obliki glagolskega а + križec in ne grški minuskulni α (Rukovět' str. 61).

Kako je mogel Vajs trditi tudi za mesto naštevanja v Mosk., da more to le zaradi besede подобнѣхъ sloneti na cirilici kot poznejši vključek, mi je uganka. Ravno tu je, kakor sem že gori pokazal, cela vrsta sledov glagolice. Zdi se, da se je tu Vajsu pripetila neljuba pomota, da ni imel teksta Mosk. pred seboj, ker Byzantinoslavica VII 162 prip. trdi, da se v Mosk. navajata ξ in ψ, in sicer le zato, da bi se izkazalo, da je v slovanski azbuki bilo 24 črk „grafično podobnih grškim“. Tega vendar, kakor sem že imel priliko omeniti, v Mosk. nikjer ni. S tem pa in zbog še drugih sledov glagolice ter splošne gori podane ocene arhaičnosti teksta, kakor tudi premehaničnega, nepravilnega pojmovanja besede подобнѣхъ pade Vajsova s toliko uverjenostjo izrečena trditev.

Ker pa morem še nekaj svojih novih opazovanj o tem mestu in o glagolici sploh podati, moram to mesto podrobneje pretresti. Glasi se v celoti po Jagičevi izdaji Разсужденія str. 301⁵: се же сътѣ писмена словеньскаа, сице га подобаетъ писати и глашати . а, б, в, д, ж . ѡтъ сиѣхъ сътѣ . ка . подобна грѣчьскимъ писменемъ, сътѣ же си . а, в, г, д, е, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ф, х, ѡ, и, пѣ . хлаъ . тѣ . а, г, и: по словенскѣхъ азъыкѣхъ, си . в, ж, з, л, ц, ч, ш, ѣ, шь, мь, ѣ, ѣ, ѣ, ю, ѡ. Prvi del do отъ сиѣхъ сътѣ se nahaja v vseh rokopisih, le s to razliko, da ima Lavr. okrajšano глати za глаголати in od znakov samo а, б, в, г, medtem ko se rokopisi prve skupine med seboj izpopolnjujejo (Hil.¹ а . б . в . г . д . е . ж . з . и . к . л . м . н . о . п . р . с . т . оу . ф . х . ѡ . и . пѣ . хлаъ . тѣ . а . г . и: kakor je v Vrat. in tudi v Mosk. na koncu vsega mesta ter na začetku v besednih primerih), tako da je popraviti Mosk. а, б, в, г . даже до а . Nadaljevanje, delitev na grški in slovanski del azbuke, se nahaja, kakor je bilo že rečeno, le v rokopisih prve skupine. Pri tem je z izjemo Mosk. v drugih rokopisih kakor Hil.¹ grški del spravljen v sklad s sodobno poznejšo cirilico in obenem z grškim alfabetom

⁵ Pišejo se le črke vrh vrst v vrsti in opuščeni so znaki nad črkami, enaki onim, kadar se s črkami označujejo števila.

z vključenjem znakov ρ, ξ, ψ in ϕ namesto οϛ. V Mosk. pa tega v skladu s prvotno glagolico ni. Do w je navedenih 21 grškim ustrezajočih znakov z οϛ namesto tudi ϕ in z zameno mest obeh azbučnih i, to je иже in и. Kakor sem pokazal v svoji že gori omenjeni razpravi „Doneski k vprašanju o postanku glagolice“, je za w sledeče „и, пѣ. ѡѣ . тѣ .“, s katerimi je pisec dobil število 24, umeti „in pč, hlъ, tъ“, t. j. dubletne znake za f, h, t, kar seveda, kakor še drugo, kaže na poznejšo, vendar še glagolsko redakcijo mesta. „Pč“ je bilo azbučno ime za glagolski znak ѣ, ki je v prvotni glagolici nadomeščal grški interdentalni spirant ϑ, a kmalu zadobil glasovno vrednost f (prim. rus. Фома za gr. Θωμάς). Konstantin, prevesten filolog in fonetik, je ta znak za le grški glas, ki ga pa je nahajal tudi v imenu svojega brata Μεθόδιος, uvel v svojo azbuko kakor še neke druge za le grške glasove, določil pa mu je mesto s številčno vrednostjo 800 po primeru hebrejsko-samaritanskega alfabetu (Doneski str. 150 sl.) pred c in po ω. Dandanes je mogoče navesti še neka nova potrdila. M. Kos je našel v mestni biblioteki v Toursu kodeks s slovanskimi teksti in cirilsko-glagolskim alfabetom s tipi pred XIV. stol., kjer stoji ѣ po znaku za ω (Slavia 1924—25, III 372 sl.). Pergamentni list s cirilsko-glagolsko azbuko, o katerem govorim Doneski 141, je monakovski abecedarij, kakor je dognal N. Trubeckoj (Byzantinoslavica 1930, II 29 sl. s faksimilom). Znak ѣ in ѣ sta podobno kakor v bosensko-bogomilski knjižici (Doneski 140) po mestih zamenjana. Prvotni povod je bil pač ta, da se je v poznejši macedonski glagolici udomačil znak ѣ za f, v hrvatski pa ф. V monakovski cirilski azbuki je med w in ц znak za п. Prim. k temu in imenu пѣ še v Сказание о переводе священнаго писания: ѡни ма приашъ . пѣсми слават ма агган . црѣтѣ моѣ нвса (P. Lavrov v Zborniku u slavu V. Jagića 1908, str. 356 in Материалы о. с. str. 172). V Grigorovičevem parimejniku XII.—XIII. stol., ki mu je bila prvotno glagolska predloga (izd. R. Brandt 1894 sl.), se nahaja Бытiе V 17 (str. 162) število 895 izraženo s črkami . пѣ., kjer je prvi znak nekaj različen od običajnega п. Mesto je zanimivo kot potrdilo številčne vrednosti znaka ѣ kot 800. Ker pa parimejnik ni ves izdan in v Ljubljani tudi ni vse izdano dostopno, mi ni bilo mogoče pritegniti k primerjanju še drugih mest z 800 kakor n. pr. II Reg. XXIII 8, XXIV 9, Jerem. LII 29, ako so seveda v njem.

V tabelah starocerkvenoslovanskih azbuk, tudi pri znanstvenih delih kakor gramatikah (z izjemo Dobrovskega) ali celo v glagolskih paleografijah V. Jagića Глаголическое письмо str. 205 in J. Vajsa Rukovět' str. 95, stoji splošno med w in ц, ligaturni znak glag. ѡ, cir. ѡ, glagolski s številčno vrednostjo 800. To je nepravilno. Mesto in številčna vrednost velja le za hrvatsko glagolico, kakor se to nahaja n. pr. že v Bohoričevi slovnici (1584, str. 18), ne velja pa to za makedonsko in še manj za prvotno glagolico, v kateri te ligature sploh še ni bilo, kakor je razvideti iz načina rabe v starocerkvenoslovanskih spomenikih: v Zografskem evangeliju in v Glagolita Clozianus je sploh

latinske abecede; za Mosk. $\bar{\chi}\bar{\alpha}$ pa daje čudno razlago χ α χ „ χ superflu“. Razlikovanje gr. χ — χ' se ne more primerjati z razlikovanjem γ — γ' (glag. ъ — ѣ). Gr. χ' pa se je sploh le deloma označevalo z diakritičnim znakom (glag. ѣ). Prim. Zogr. Luk. XIX 5 $\text{σακχ} \text{ϛ} \text{ε}$. Primerov s χ' je bilo v evangeliju zelo malo (Doneski str. 174). Z druge strani velarnega χ , izraženega v glagolici s pajku podobnim znakom, ne gre smatrati za le slovanski glas; ni ga tudi v Hrabrovem spisu v besednih primerih na začetku. Prim. gr. $\chi\lambda\alpha\upsilon\delta\varsigma$ — $\chi\lambda\alpha\mu\upsilon\delta\alpha$ „plašč“ poleg $\chi\tau\acute{\omega}\nu$ — $\chi\tau\omicron\nu\text{ѣ}$ „tunika“. Celo znak, krog, nekak o z ušesci zgoraj in spodaj spominja najbolj na grški χ , v katerem se je sredinska točka nadomestila s krožkom. Podobne variante je najti tudi v grških rokopisih (L. Geitler, Die albanes. und slav. Schriften, Wien 1883, str. 125). Je sicer takisto v semitskih alfabetih, zlasti v feničanskem (ne v hebrejskem) zaslediti nekaj sličnega za χ , po tlorisu znaka četverokotnik s podaljšanima stranskima stranicama (prim. C. Faulmann, Das Buch der Schrift, druga izdaja 1880, str. 78 sl.), toda način ušesc je le bližji gr. χ . Zato vse kaže, da je raba obeh znakov $\chi\text{ѣ}$ — $\chi\text{ѣ}$ in $\chi\text{ѣ}$ pripadala le najstarejši dobi glagolice, a v njenem nadaljnjem razvoju prav kmalu prenehala; saj je bil pajku podobni znak ne le nelep in neugoden, temveč v imenu kakor n. pr. $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ najbrž celo neprimeren. Izpodrinil ga je znak ъ — $\chi\text{ѣ}$, spomin nanj pa se je še nekaj časa v nekih učnih azbučnih traktatih ohranil. V rokopisu Mosk. Hrabrovega spisa je $\bar{\chi}\bar{\alpha}$ le še dubleta, a na razvoj glagolice opozarja Hraber sam z besedami, ki se tičejo tudi pisave, ker se nanašajo na sprednje „(Konstantin) писмена сътвори и кѣнигы прѣложи въ малѣхъ лѣтѣхъ“; аще ли кѣто речеть, яко нѣсть (to je Konstantin) оустроилъ доврѣ (prim. na začetku писати словѣньскѣ рѣчь без оустроения, Mosk. оустроил), да темъ (Lavr, понеже) ея пострашатъ и аще, отвѣтъ речемъ симъ . . . оудовѣе бо естъ послѣжде потворити, неже прѣвое сътворити. Tudi brezsmiselno mesto pajku podobnega znaka med ѣ in ѣ v monakovskem abecedariju, ki se v tem in še drugem, kakor se bo videlo, naslanja na azbučno pesnitev (tu je $\chi\text{ѣ}$ med ѣѣ in ѣѣ), kaže na že sekundarni značaj znaka. Neki odmev starine je morda ohranjen v pariškem abecedariju, kjer je pajku podobni znak po f , običajni znak h z imenom $hier$ pa po $\bar{\chi}$. O viru tega zadnjega so bila izrečena razna mnenja (prim. J. Vajs, Rukověť str. 72): znak naj bi bil ali variacija znaka ъ ali iz gr. χ ali koptsko-demotski het ali latinski h . Zadnje bi se moglo izvršiti na Velikomoravskem, toda po vsem je $\chi\text{ѣ}$ starejšega porekla; za koptsko-demotski vir je premalo le domneva stremljenja ustvariti pismo, različno od grškega. Vir je iskati na grških tleh; saj je bil tam isti glas. Tu pa je mogoče izvajati ga iz polovice znaka χ in videti v njem tudi variacijo glagolskega znaka ъ , ki sloni na minuskulnem gr. γ , a ta se je izgovarjal zveneče priporniško, kar je vse moglo navesti na končno oblikovanje ъ .

Za drugi del naštevavanja znakov, to je znakov za slovanske glave, imamo jasen odgovor že v začetku spisa v besednih primerih,

in to v vseh rokopisih, torej tudi v Hrabrovem glagolskem originalu: како можетъ са писати добръ грѣхскы писмены вогъ . или животъ . или сѣло . или цркъы . или чаѣнне . или ѣдь . или юность . или ѣдоу (v tem po sebi umevnem redu v Hil.¹, v drugih rokopisih zaobrnjeno ж — ю) . или ѣзыкъ (manjka ж, n. pr. жъкъ, ki ga pa je za prvotni original predpostavljati) . или (v dr. rkp. razen Mosk. и) ина подобна симъ. Zadnje se nanaša seveda na ѣ — ѣ — ѣ, ki, kakor znano, ne morejo nikdar stati na začetku besed. Primeri so podani v prvotnem glagolskoazbučnem redu: najprvo trije z glasovi в — ж — с, za katere so znaki vključeni po fonetični sorodnosti v grški del azbuke (б — в, ж — дз — з), potem sledi slovanski del, trije konzonanti ц — ч — ш ter vokali, pri katerih je na prvem mestu predpostavljati ѣ — ѣ — ѣ, dalje pa se vrste primeri з — ю in nazali ж — ж — ж, o katerih bo še pozneje govor. Tako dobimo 3 + 3 + 3 + 2 + 3 = 14 znakov za slovanske glasove. Ako pa število 14 odštejemo od vкупnega od Hrabra navedenega števila 38, dobimo za grški del 24, ki pa seveda ni prosta kopija grškega alfabeta, ampak vsebuje n. pr. svoj glagolski znak ѣ za le grški glas γ¹.

Na mestu podrobneга naštevanja znakov v Mosk. so očitvidne pomote в za в, prenos л za ѣ tu sem in dvakratni ѣ. Sicer je oddelek s konzonanti povsem prozoren: в — ж — ж in ц — ч — ш. Pisava ж za glag. в dz (tako tudi Lavr. v začetku жѣло) kaže na zgodnjo transkripcijo iz glagolske predloge pred ali ob XII. stol., ker je šele tedaj prišel v rabo grškoštevilični znak с za б tudi za glas. Povod je bilo isto mesto glag. в in cirilskošteviličnega с med ж in з. Konec oddelka z vokali ѣ — ѣ — ю — ѣ (to je prvotni cirilski ѣ, kakor v Savini knjigi in v Supraseljskem kodeksu) spominja na začetek z besednimi primeri. Sredina ѣ, шѣ мѣ, ѣ stoji namesto ѣ — ѣ — ѣ, kakor je to v Hil.¹ Končni, drugi ѣ je vsekakor pomotoma namesto в. Ostalo шѣ — мѣ pa je nedvomno vezati s stanjem v monakovskem abecedariju, kjer je v glagolski azbuki (tu v cirilski transkripciji) ѣ — ш — л (иже) — ѣ, in v azbučni pesnitvi, kjer stojita med verzoma z začetnima ш in ж že svobodno kot nadomestilo za ѣ — ѣ — ѣ verza Шѣткоюж нѣнѣ по сѣдоу оучителю — имени ею и дѣлоу послѣдоуѣ z ѣ — ѣ v okviru besed⁷. Monakovski abecedarij s pajku podobnim h med ж in ж ter s ш in л v zvezi z ѣ — ѣ — ѣ sloni evidentno na azbučni pesnitvi. Znaka ѣ — ѣ sta bila tudi v azbučni pesnitvi ob strani. Takisto moramo za Mosk. predpolagati vpliv azbučne pesnitve, le da je poleg pomote ѣ za в še pomotoma мѣ (po шѣ) namesto лѣ.

Zveza z azbučno pesnitvijo je razvidna tudi v podatku znakov za nazalne vokale, kjer je po ж vstavljen ю, manjka pa ж. Tako je v Mosk. in v monakovskem abecedariju in se strinja s pesnitvijo, v kateri se ustrezajoči verzi pričenjajo z иже — юнѣ — ѣзыкъ (Rekonstrukcija 57). Trditev N. Durnovo zaradi opustitve ж in v monakov-

⁷ Kar govori o tem D. Kostić, Byzslav. VII 191, je brez pomena.

skem abecedariju tudi odtrganja drugega dela glagolskega znaka za *jo* — *æ* (Byzslav. 1929, I 62), da prvotna glagolska azbuka ni imela celotnih znakov za nazalne vokale, ampak samo okrnjena znaka za *jo* in nazalno resonanco, to je prvi del od *æ* in drugi del nosnih samoglasnikov *ε*, je zavrnil že Kuljbakin (Глас CLXVIII 65 sl.) in jaz (Rekonstrukcija str. 69). Tu bi pristavil in podčrtal, da je odcepljeni drugi del, ki se pozneje rabi za izraz *e*, razločljiv le iz celotnega znaka za *æ* *je* — *ε* (drugo po soglasnikih kakor pri *э* *je* — *e*), ki se nahaja tudi v monakovskem abecedariju in ki je nastal iz kombinacije, tesne združitve glagolskega *э* (v najstarejši obliki s ključico ob podaljšani prvi črtici) in grškominskulnega *υ*, glag. *ρ*, kar je dovedlo do sredinskega krožka. (Druge krožke pri glagolskih znakih je izvajati naravnost iz grškominskulne pisave, ali znakov, n. pr. pri *α*, ali ligatur z *ο*, n. pr. pri *ϖ* i. dr.). Diftongična skupina *jo* pa se v starocerkvenoslovanščini nikjer ne nahaja in je v stari slovanski fonetiki sploh nemogoča. S prejotacijo je mogoč le nosni vokal *o*. Da se je čutil drugi del kot sestavina znakov za nazalne vokale, dokazuje najstarejši tip glagolske pisave, kakor je v Kijeviskih listkih, kjer je na mestih bolj pazljive starejše pisave manjši, enako kakor pri dvodelnih znakih za *ы* (ѣи) in *у*. Ako ima Sinajski psalter, ki pozna sicer le *æ* za *je* in *ε* (tako kakor Kijeviski listki, praški fragmenti in ohridski fragment evangelistarja), petkrat pisavo *†εϖαε* poleg štirikratnega *†ρμ-* in enkratnega *†μ-*, je to ravno narobe poznejša odcepitev, saj se je tudi beseda *ἄγγελος* v najstarejši dobi morala glasiti po tedaj veljavnem glasoslovnem zakonu brezizjemno odprtih zlogov *ангелъ* kakor *εβανηβεινε*. Na sličem primer je še sklepati iz pisave *κατὰ* za *τὰ κάγκελλα* „cancelli, omrežje“ v ruskem prepisu spisa bolgarskega prezbitera Konstantina (prim. P. Lavrov, Кирило та Методиѣ str. 147). Glagolsko je moralo biti *††εϖαε†*, kar se je cirilsko transkribiralo z *α* za *ε*.

Ustvaritev logično zgrajene, na natančnem fonetičnem opazovanju in drugem znanju sloneče slovanske azbuke po Konstantinu-Cirilu, njegovo prevodno delo klasične dovršenosti, delo z učenci že na jugu, pouk učencev na Moravskem in v Panoniji skupno s podatki legend o Konstantinovem filološkem in lingvističnem zanimanju, analizo Hrabrovega spisa, zapisi azbuk in še drugo pa nujno vede do predpostavke, da je Konstantin moral ne le ustno učiti, temveč tudi napisati neki učni gramatični traktat. Razpravljanje o njem pa zahteva svojo posebno študijo.

II

V vseh rokopisih Hrabrove apologije se moravski knez Rastislav imenuje s skrajšano (deminutivno) besedno tvorbo *Растницъ*. O tem imenu je napisal B. Ljapunov razpravo „Ist die Form *Растницъ* etwa beweisend für ihre westslavische Provenienz“ (Archiv für slav. Philol. 1904, XXVI 564 sl.), ki jo S. Kuljbakin odobrava (Глас CLXVIII 49).

V njej Ljapunov dokazuje, da tvorba ni zahodnoslovanski patronymicum (отчество) iz *-itъ, temveč deminutiv iz *-ikъ. Ker pa je takih tvorb po Miklošičevem seznamu v primerjalni gramatiki II 293 našel največ v srbskohrvatskem jeziku (n. pr. *koñic*) in ker v korenu ni pričakovane zahodnoslovanskega *Rost-*, je mnenja, da je oblika imena južnoslovanska. Toda temu se upirajo važni historični pomisleki. Oblika *Rastic* namreč ni le običajna oblika v latinsko pisanih letopisih kakor *Annales Fuldenses*, n. pr. pod 863 Rastizen, *Marahensium Sclavorum ducem* ali 869 a Rastizo (Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* II 142, 157), ampak jo rabi tudi papež Nikolaj I (858—867) v pismu kralju Ludviku maja ali junija 864, v katerem mu želi srečno pot ob novici „quod fidelis rex dispositum habeat venire Tullinam et deinde pacem cum rege Vulgarorum confirmare et Rastitium aut volendo aut nolendo sibi obedientem facere“ (Kos o. c. II 148). Jasno je, da je izhodišče za tako imensko obliko v takih virih in v onem času moglo biti le Velikomoravska sama, ne pa južnoslovanski, ozirom starocerkvenoslovanski jezik ali morda panonska slovenščina. To zadnje je že zgodovinsko nemogoče, ker se je Kocelj spoznal s Konstantinom-Cirilom in Metodom šele ob koncu l. 866. Zato se ni izogniti filološko-znanstvenemu postulatu, pa je videti v imenu *Rasticъ* slovaško glasovno obliko in besedno tvorbo. Še danes je v srednjeslovaških narečjih za začetno *ort-* s padajočo intonacijo *rat-*, n. pr. *rast'* (J. Stanislav, *Československá mluvnica* 1938, str. 25; R. Nahtigal, *Slovanski jeziki* 1938, str. 15). Deminutivne besedne tvorbe z *-icъ* so tudi zahodnoslovanske, n. pr. češ. krajíc „reženj kruha“, střevis „čevaljček“. V Hrabrov spis, ki je mogel nastati šele na jugu, je ime seveda prišlo po sporočilih, saj to naravnost sledi iz besed ob koncu o avtorjih in nastanku stcksl. pisma in pismenstva. A k temu prim. še rečeno pod III.

V tej zvezi in z ozirom na Hrabrovo pripombo, da so še živi, ki so poznali slovanska apostola, kar se more nanašati predvsem na njune učence, med katerimi so bili seveda tudi Moravani, pa je verjetno, da je svojevrstni starinski številčni izraz v Hil.¹ in Vrat. (O. Bodjanskij, *О времени* str. 56) четыре между десѣтъма (v Mosk. je .ка.) starocerkvenoslovanski moravizem. V najstarejših spomenikih je takih različnih več ohranjenih. Domnevo podpira to, da je omenjeni način številjenja izmed slovanskih jezikov znan le iz češčine (prim. Den má čtyřmécitma — iz čtyře mezi desěťma — hodin). So se sicer navajali podobni primeri iz nekih cerkvenoslovanskih spomenikov (omenja jih Kuljbakin Глас CLXVIII 49; po slovarskih podatkih bi jih bilo mogoče pomnožiti še za katerega), toda v splošnem je to tako redko in nenavadno, da je neverjetno, takšno številjenje pripisovati narečju pisca Hrabra.

Za Kocljevo prestolnico ob reki Zali, ki se izliva v Blatno jezero (madž. Balaton, nem. Plattensee, kar je oboje slovensko Blatno) blizu sedanjega Zalavár, je v slovenski strokovni literaturi v rabi ime Blatograd (prim. Fr. Kos, Gradivo II 421), novodobni prevod stvisnem. Mosapure ali lat. urbs paludarum. Prvo je brati v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* „in castro Chezilonis noviter Mosapure vocato“ (M. Kos, *Conversio* 1936, str. 139), drugo v *Annales Fuldenses* pod l. 896 (Fr. Kos, *Gradivo* II 235). Ni se pa opazilo, da se je v nekih rokopisih Hrabrovega spisa ohranilo naravnost tudi staroslovensko ime ali njega sled. Ohranjeno je ime v Hil.¹, ki se še sicer odlikuje po raznih arhaičnih črtah (pripombi сѣтъ въ еще живы иже сѣтъ видѣли, v Mosk. še иѣ; način številjenja чѣтыре между десятиа; podrobno naštevaje azbučnih znakov i. dr.). Čas postanka stcslov. pisma in pismenstva se namreč označuje z imeni tedanjih vladarjev: въ вѣкмена Михаилъ цркъ грѣческа . и Бориса княза българска . и Растница мѣрваска . и Квцела, княза влатѣнска Квцела. V Mosk. in Lavr. je zadnje opuščeno: Mosk. Квцла княза влатѣнска, Lavr. Коцелъ княза влатѣнска. V nekih drugih rokopisih pa je tuje zvence ime kneza Koclja (prim. R. Nahtigal, O ime u panonskoslovenskega kneza Koclja, Slovenski jezik 1939, II 1 sl., zamenjano z imenom mesta Kostelja. Tako je v kijevskem rokopisu ukrajinske narodne biblioteke pri Akademiji znanosti № Муз. 37 rečeno: Костела княза влатѣнска (P. Lavrov, Кирило та Методій str. 137). Tako pa je tudi v nekem srbskem beograjskem rokopisu „Костела княза влатѣнскаго“ (V. Jagić *Разсужденія* str. 958) in v poznejši ruski redakciji Hrabrovega spisa po raznih rokopisih „Костела княза влатѣнска“, v rokopisu Tihonravova „Костела княза влатѣнскаго“ (V. Jagić, ib. str. 307). Ime Kocljevo prestolnice je tedaj bilo, ustrežajoč stvnem. in lat. nazivu, Блатѣнскъ костелъ. Izraz костелъ iz lat. castellum se je rabil tudi v starocerkvenoslovenskem jeziku, n. pr. v prvotnem tekstu prevoda Genesis XXXV 16 za gr. πύργος „trdnjava, grad, stolp“, kakor to priča ruski rokopis XIV. stol. in južnoslovanski Mihanovičev pentatevh XVI. stol. (prim. slovarja Miklošiča in Sreznevskega). V sedanjem cerkvenem tekstu stoji столпъ. Izraz je bil moravskopanonski. Na zemljevidu Matice slovenske se nahaja Kostel pri Rogatcu (R. Svetlič, *Kazalo krajev* str. 64). V češčini *kostel* in v slovaščini *kostol* pomeni dandanes „cerkev“. Prešel pa je, kakor se ve in tudi izraz pove, ta pomen od utrjenih cerkva ali cerkva v utrjenih mestih (prim. Miklošič, *Die christliche Terminologie der slav. Sprachen* str. 17). Prim. tudi stvisnem. Kastel „befestigter Ort, Burg . . .“, pri Otfriedu v IX. stol. (O. Schade, *Altdeutsches Wörterbuch*, druga izdaja, str. 476). V *Lexicon palaeoslov.* 1862—5 navaja Miklošič pod костелъ še madžarsko krajevno ime severozahodno od Zalavára ob Blatnem jezeru Keszthely, znanem po važnih arheoloških iskopaninah. V razpravi o tujkah 1867 in v etimološkem slovarju 1886 tega ne

ponavlja več. Je tako obliko tudi mogoče razlagati (prim. vzhodno Kéthely). Vendar pa Miklošič v „Die christliche Terminologie“ 1875, str. 18 ponovno trdi: „Man beachte den magy. Ortsnamen Keszthely (Kestel schon in einer Urkunde König Stephans) in der Nähe von Kocels Residenz“. Odločiti to je seveda naloga madžarske filologije. Oblika Kestel bi potrdila.

Novodobnost dandanes običajnega imena Blatograd dokazuje tudi koroški Mospurch, severnozahodno od Celovca, ki se pojavlja od XII. stol. dalje kot poznejše nemško naselje. Za sedanjo vas stoji v Drobotincah za l. 1849, str. 3 v pripombi pod Slomškovo pridigo „Dolžnost svoj jezik spoštovati“: „Pridiga povedana v Možburzi na Koroškim binkoštni pondelik 1838“. V prireditvi nemškoslovenskega slovarja po Cigaletu 1860, II 2002 je navedeno „Moosburg Mozburg (neu Mozirje und Blatni grad)“, na Kozlerjevem zemljevidu 1864 pa stoji že Blatograd, kar pa se je mogoče tu in tam že prej (morda po U. Jarniku) rabilo. Na zemljevidu Matice slovenske 1921, katerega imenoslovje je priredil M. Pleteršnik, se nahaja zopet Možberg.